

- таможенных сборов). – СПб. : Тип. М.Р. Фроловой, 1912-1913. – Ч. 1. – 156 с., Ч. 2. – 750 с.; Обзор внешней торговли России по европейским и азиатским границам за 1913 год (Труды статистического управления департамента таможенных сборов). – СПб. : Тип. М.Р. Фроловой, 1914. – Ч. 1. – 684 с.
14. Памятная книга Екатеринослава. 1914 год. – Екатеринослав, 1914. – 432 с.; Памятная книжка Таврической губернии. 1915 год. – Симферополь, 1915. – 443 с.; Сборник статистических сведений по Хотинскому уезду Бессарабской губернии. — Москва: изд. Хотинского земства, 1886. – 324 с.
  15. Полное собрание законов Российской империи. Т. 13: 1749 – 1753. – СПб. : Канцелярия Его Императорского Величества, 1830. - № 10164. – С. 947 – 953.
  16. Раздорский А.И. Книга таможенного и питейного сбора Курска и Курского уезда 1720 г. Исследование. Тексты. Комментарии / [А.И. Раздорский]. – СПб. : “Дмитрий Буланин”, 2007. – 622 с.
  17. Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 1261, оп. 1, д. 23, 27,31, 613, 625, 655, 701, 751. 761, 790, 840, 2345. 2926; оп. 3, д. 723, 1432, 1483.
  18. Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 564, оп. 1, д. 1, лл. 1 – 356.
  19. Сборник статистических сведений по истории и статистике внешней торговли России/ [редактор В.И. Покровский]. – СПб. : Министерство финансов, 1902. – В 2-х т.; Семенов А. Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности с половины XVIII столетия по 1858 г. / Семенов А. – СПб. : В Типографии II-го Отделения Собственной Его Импер. Велич. Канцелярии, 1858. – 381 с.; Золотарев А.М. Записки военной статистики России / Золотарев А.М. – СПб. : Типография С.Н.Худякова, 1894. – 608 с.
  20. Сборниках циркуляров Отдельного Корпуса Пограничной стражи за 1896 г. – СПб. : Типография Штаба Отдельного Корпуса Пограничной Стражи, 1897. – 275 с.13
  21. Свод данных о фабрично-заводской промышленности в России за 1890 г. – СПб. : Издание департамента торговли и мануфактур М. Ф., 1892. – 278 с.
  22. Собрание важнейших трактатов и конвенций заключенных Россией с иностранными державами (1774 – 1906 гг.) / [авт. составитель А.Н. Александренко]. – Варшава. : Типография Варшавского Учебного Округа, 1906. – 584 с.
  23. Справочная книжка по личному составу Отдельного Корпуса Пограничной Стражи с кратким квартирным и штатным расписанием и алфавитом постов сего Корпуса. – СПб. : Типография Штаба Отдельного Корпуса Пограничной Стражи, 1902. – 266 с.14
  24. Шульга І.Г. Документи митниць як джерело до вивчення торгівлі на Україні у XVIII столітті // Архіви України. — № 6. — 1975. — С.60–63.

Морозов О.В. Источники по истории таможенного регулирования в украинских губерниях Российской империи (XVIII – начало XX вв.)

В статье анализируется комплекс источников, который раскрывает процесс формирования и реализации российской таможенной политики и таможенного регулирования на территории украинских губерний. А также представлена авторская классификация архивных документов, которые позволяют понять таможенные процессы в XVIII – начале XX вв.

Ключевые слова: исторический источник, государственный архив, массовый источник, таможенная статистика, торговая статистика, методология источниковедения.

Morozov O.V. Sources on history of the custom adjusting in the Ukrainian provinces of the Russian empire (the 18th – the beginning of the 20th centuries)

In article analyzed historical documents which show process of formation and realisation of the Russian customs policy in territory of the Ukrainian provinces. And also author's classification of archival documents which allow to understand customs processes XVIII - XX cn. and their role for the state is presented.

Keywords: a historical source, the state archive, a mass source, the customs statistics, the trading statistics, source study methodology.

УДК: 94(477)"18-19":316.3

В. М. Константинова

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УРБАНІЗАЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В статті розглядаються неопубліковані джерела із зверненням уваги на характер їхнього представництва в архівних, музейних зібраннях і рукописних фондах бібліотек.

Ключові слова: історичне джерело, урбанізація, місто, Південна Україна.

З огляду на широчінь урбанізаційної проблематики і на факт зосередження саме в містах більшості органів влади, установ, організацій та осіб, які продукували цікаві для нашого дослідження джерела, ми не ставимо завдання докладного висвітлення класифікації цих джерел за походженням, хоча і зважаємо на цю класифікацію при аналізі різних аспектів урбанізаційних процесів у регіоні.

Натомість, задля формування чіткого уявлення про актуалізовану джерельну базу, для акцентування на тих джерельних комплексах, які, попри свою важливість для реконструкції урбанізаційної історії Півдня, досі залишалися не введеними до наукового обігу, вважаємо за доцільне

зосередитися на розгляді джерел при їх розподілі за формальною ознакою на неопубліковані та опубліковані із зверненням уваги на характер їхнього представництва в архівних, музейних зібраннях і рукописних фондах бібліотек.

Особливий адміністративний статус, який мала в досліджуваній нами період Одеса, концентрація тут як чисельних управлінських структур, так і підприємств та організацій значною мірою зумовили відкладення в Державному архіві Одеської області писемних документів, вельми різноманітних за походженням. Надзвичайний інтерес у контексті дослідження з історії урбанізації становлять у першу чергу матеріали фондів, що відклалися в результаті діяльності управлінських структур генерал-губернаторств – «Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора» (Ф.1), «Управління тимчасового Одеського генерал-губернатора» (Ф.5); градоначальства – «Канцелярія Одеського градоначальника» (Ф.2), «Канцелярія Одеського поліцмейстера» (Ф.314); структур у підпорядкуванні градоначальника – «Одеський (міський) статистичний комітет» (Ф.274); органів міського самоврядування – «Одеська міська дума» (Ф.4); єпархіальної влади – «Херсонська духовна консисторія» (Ф.37); низки управлінських структур інших відомств – «Канцелярія попечителя Одеського навчального округу» (Ф.42), «Управління Одеського поштово-телеграфного округу» (Ф.307); окремих установ – «Новоросійський університет» (Ф.45) тощо.

На окрему увагу заслуговують фонди архівів, розташованих в інших південноукраїнських містах – колишніх центрах градоначальства.

Зокрема в Державному архіві Миколаївської області відклалися фонди управлінських структур військового губернаторства – «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» (Ф.230); градоначальства – «Канцелярія Миколаївського градоначальника» (Ф.229); поліції – «Миколаївська міська поліція» (Ф.231); міського статистичного комітету – «Миколаївський міський статистичний комітет» (Ф.239); органів міського самоврядування – «Миколаївська міська дума» (Ф.222), «Миколаївська міська управа» (Ф.216), «Очаківська міська дума» (Ф.224), «Вознесенська міська дума» (Ф.225), «Очаківська міська ратуша» (Ф.279), «Вознесенська міська управа» (Ф.331), станових органів – «Миколаївська міщанська управа» (Ф.218), «Богоявленська міщанська управа» (Ф.219); підприємств – «Миколаївський суднобудівний завод «Наваль» Бельгійського акціонерного товариства» (Ф.297); закладів охорони здоров'я – «Міська лікарня Миколаївської міської управи» (Ф.308); храмів – «Миколаївський Адміралтейський собор протопресвітера військового та морського духівництва» (Ф.168), «Очаківська Свято-Миколаївська соборна церква» (Ф.169), «Церкви Херсонського повіту Херсонської губернії (об'єднаний архівний фонд)» (Ф.410); освітніх і культурних установ – «Вознесенська жіноча гімназія» (Ф.124), «Миколаївська міська громадська бібліотека» (Ф.142); низки комісій і комітетів, що діяли в місті – «Миколаївська комісія з організації свят з приводу коронації Олександра III» (Ф.203), «Миколаївська комісія з організації свят з приводу коронації Миколи II» (Ф.204), «Миколаївський особливий комітет піклування про народну тверезість» (Ф.207), «Миколаївський комітет народних читань» (Ф.208), «Миколаївський піклувальний про в'язниці комітет» (Ф.209); благодійних товариств – «Миколаївське відділення товариства піклування про бідних армійського та флотського духівництва» (Ф.309).

З-поміж міст півдня України, які на сьогодні не є обласними центрами, свого часу було зроблено виняток для Севастополя: до міського архіву з тоді ще Кримського обласного державного архіву були передані цінні документальні комплекси дореволюційного періоду. Тож в архіві цього колишнього центру градоначальства зберігаються фонди «Канцелярія Севастопольського градоначальника» (Ф.15), «Управління поліцмейстера Севастопольського градоначальства» (Ф.27), «Карантинне агентство Севастопольського градоначальника» (Ф.22), «Севастопольський міський магістрат» (Ф.18), «Севастопольська міська управа» (Ф.25), «Севастопольське Костянтинівське реальне училище попечителя Одеського навчального округу» (Ф.26), «Комісія музею Севастопольської оборони» (Ф.7), «Комісія з будівництва в Севастополі храму Св. Володимира» (Ф.21), «Колекція метричних книг церков Севастопольського благочиння» (Ф.30).

З огляду на губернський статус, який мали Сімферополь, Херсон і Катеринослав (згодом – Дніпропетровськ), зібрання розташованих у цих містах архівів містять фонди відповідних штаблів управління. Разом із тим, специфіка представництва в губернських центрах органів влади, установ і підприємств (що буде розглянута нами у наступних розділах), обставини фондозберігання зумовили вельми нерівну репрезентативність фондів зазначених архівів.

Найбільш представницькими є фонди розташованого в Сімферополі Державного архіву при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим.

Тут у контексті дослідження, присвяченого урбанізаційним процесам, найціннішими видаються матеріали губернських установ – «Канцелярія Таврійського губернатора, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф.26), «Таврійське губернське правління, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф.27), «Дирекція народних училищ Таврійської губернії попечителя Одеського навчального округу, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф.100); міського поліцейського управління – «Сімферопольське

міське поліцейське управління Таврійського губернського правління, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф.197); установ, що діяли при Керч-Єнікальському градоначальнику – «Канцелярія Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії» (Ф.162), «Керч-Єнікальський особливий комітет піклування про народну тверезість Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії» (Ф.164), «Керч-Єнікальське особливе присутствіє по міських справах Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії» (Ф.167); органів міського самоврядування – «Карасубазарська міська дума, м. Карасубазар Таврійської губернії» (Ф.169), «Сімферопольська міська дума, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф.183), «Бахчисарайська міська управа, м. Бахчисарай Таврійської губернії» (Ф.64), «Ялтинська міська управа, м. Ялта Таврійської губернії» (Ф.522), «Євпаторійська міська управа, м. Євпаторія Таврійської губернії» (Ф.681); станових установ – «Бахчисарайська міська міщанська управа, м. Бахчисарай Таврійської губернії» (Ф.55), «Карасубазарська міська міщанська управа, м. Карасубазар Таврійської губернії» (Ф.177); міського статистичного комітету – «Керченський міський статистичний комітет при Керч-Єнікальській міській управі, м. Керч Таврійської губернії» (Ф.286); портового управління – «Управління міське Ялтинського торгового порту Відділу торгових портів Міністерства торгівлі та промисловості, м. Ялта Таврійської губернії» (Ф.158); установ і чиновників, що опікувалися міжміським сполученням у Криму – «Управління роботами по влаштуванню доріг у Таврійській губернії, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф.175), «Начальник ділянки Кримських шосе Правління Київського округу шляхів сполучення, м. Ялта Таврійської губернії» (Ф.250), «Таврійська губернська будівельна та дорожня комісія Таврійського губернського правління, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф.791).

Серед фондів Державного архіву Херсонської області найбільший інтерес у контексті нашого дослідження становлять зібрання, що відклялися внаслідок діяльності губернських установ – «Канцелярія Херсонського цивільного губернатора Міністерства внутрішніх справ, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.1), «Херсонська губернська палата державного майна Міністерства державного майна, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.300), «Херсонська казенна палата Міністерства фінансів, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.22), «Херсонська губернська креслярня Міністерства юстиції, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.14); органів міського самоврядування – «Херсонська міська управа Міністерства внутрішніх справ, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.4); єпархіального керівництва – «Херсонська духовна консисторія Синоду, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.198); освітніх установ – «Херсонська земська фельдшерська школа Херсонської губернії земської управи, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.20), «Херсонське морехідне училище дальнього плавання Міністерства торгівлі і промисловості, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.212); інших відомчих установ – «Херсонське відділення Державного банку Міністерства фінансів, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії» (Ф.195), «Поштово-телеграфні контори і відділення Одеського поштово-телеграфного округу Херсонської губернії» (Ф.82).

Менш репрезентативними в порівнянні з архівозбірками двох інших колишніх губернських центрів Півдня є фонди Державного архіву Дніпропетровської області, що значною мірою зумовлено обсягами втрат, яких він зазнав унаслідок німецької окупації міста. Тут на особливу увагу заслуговують фонди губернських установ – «Канцелярія Катеринославського губернатора» (Ф.11), «Катеринославське губернське правління» (Ф.20), «Канцелярія старшого фабричного інспектора Катеринославської губернії» (Ф.23), «Катеринославське губернське з військової повинності присутствіє» (Ф.54), «Катеринославська губернська тюремна інспекція» (Ф.113), «Катеринославська губернська палата кримінального суду» (Ф.368); органів міського самоврядування – «Катеринославська міська дума і управа» (Ф.469).

Менш різноманітними в плані походження є документи фондів архівів теперішніх обласних центрів, які в другій половині XIX – на початку XX ст. мали повітовий статус. Тож їх опрацювання дає можливість простежити специфіку урбанізаційних процесів передусім у повітових і безповітових містах.

Зокрема в Державному архіві Кіровоградської області найбільшу цінність для реконструкції минулого Єлисаветграда періоду, що нас цікавить, становлять фонди «Єлисаветградський міський магістрат, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.76), «Єлисаветградська міська дума, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.18), «Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.78), «Єлисаветградська міщанська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.17), «Єлисаветградська реміснична управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.359), «Єлисаветградська дворянська опіка, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.52), «Єлисаветградський повітовий предводитель дворянства, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.21), «Єлисаветградський міський сирітський суд, м. Єлисаветград Єлисаветградського

повіту Херсонської губернії» (Ф.53), «Єлисаветградська чоловіча класична гімназія, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.59), «Єлисаветградська міська громадська бібліотека, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.66), «Єлисаветградський машинобудівний та чавуноливарний завод товариства «В.А. Яскульський», м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.1), «Єлисаветградський міський громадський банк, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.11); минулого колись безповітового Новомиргорода – «Новомиргородська міська дума, м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.25), «Новомиргородська міська управа, м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.23), «Новомиргородська міщанська управа, м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.24); Бобринця – «Бобринецька міська дума, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.360), «Бобринецька міська ратуша, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.361), «Бобринецький міщанський староста, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (Ф.362).

Відтворити «міську історію» Олександрівська другої половини ХІХ – початку ХХ ст. певною мірою дозволяють матеріали фондів Державного архіву Запорізької області – «Олександрівська міська ратуша» (Ф.1), «Олександрівська міська дума і управа» (Ф.24), «Олександрівська повітова земська управа» (Ф.56), «Олександрівський повітовий землемір» (Ф.230), «5-й округ Катеринославського губернського акцизного управління, м. Олександрівськ» (Ф.27), «Олександрівська міська жіноча гімназія» (Ф.4), «Олександрівське технічне училище з нижчою ремісничою школою при ньому» (Ф.6), «Олександрівське міське комерційне училище» (Ф.58), «Олександрівське міське 1-ше вище початкове 6-класне училище» (Ф.77), «Олександрівське відділення Імператорського товариства судноплавства» (Ф.2), «Фабричний інспектор 3-ї ділянки Катеринославської губернії» (Ф.32), «Механічний і чавуноливарний завод торгово-промислового товариства «Лепп і Вальман», м. Олександрівськ» (Ф.30), «Завод землеробних машин і знарядь товариства «Копп», м. Олександрівськ» (Ф.158).

У Державному архіві Луганської області урбанізаційні процеси досліджуваного нами періоду відобразилися перш за все в документах фондів «Луганська міська управа, м. Луганськ Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії» (Ф.60), «Слов'яносербська повітова земська управа, м. Луганськ Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії» (Ф.61), «Слов'яносербське повітове казначейство, м. Луганськ Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії» (Ф.62), «Радомське відділення державного банку, м. Луганськ Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії» (Ф.34), «Луганський паровозобудівний завод Гартмана Російського акціонерного товариства машинобудівних заводів Гартмана, м. Луганськ Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії» (Ф.2).

Єдиним обласним архівом Південної України, розташованим у населеному пункті, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. не мав статусу міста, є Державний архів Донецької області. Втім, його зібрання важливі не тільки для вивчення історії розташованих на території області колишнього окружного і повітового міста Маріуполь («Маріупольська міська дума» (Ф.107), «Маріупольська міська управа» (Ф.113), «Маріупольська портова митниця» (Ф.134), «Управління робіт Маріупольського порту» (Ф.117), «Інспектор Маріупольських духовних училищ» (Ф.163)) і повітового ж Бахмута («Бахмутська міська управа» (Ф.90)), а й для простеження поширення урбанізаційних процесів за межами офіційно визнаного «міського простору» («Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного, сталевого й рейкового виробництва, м. Юзівка» (Ф.6).

Низка цінних писемних, речових джерел, фотодокументів з «міської історії» виявлена нами в музеях південноукраїнських міст. Зокрема йдеться про Центральний музей Тавриди, Одеський історико-краєзнавчий музей, Донецький, Запорізький, Кіровоградський, Луганський, Миколаївський, Херсонський обласні краєзнавчі музеї, Мелітопольський, Бердянський краєзнавчі музеї.

Неопубліковані писемні документи з історії Одеси другої половини ХІХ ст. виявлені у фондах відділу рідкісних видань і рукописів Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького.

Джерельні комплекси з проблематики, що нас цікавить, відклались і в установах за межами південноукраїнського регіону.

Зокрема в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ «міського простору» регіону прямо стосуються матеріали фондів «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» (Ф.356), «Жандармське управління м. Одеса» (Ф.385), «Штаб-офіцер корпусу жандармів в м. Одеса» (Ф.1252), «Помічник начальника жандармського управління м. Одеса в Одеському порту» (Ф.339), «Помічник начальника Херсонського губернського жандармського управління в м. Миколаїв» (Ф.354), «Миколаївський розшуковий пункт Херсонського губернського жандармського управління» (Ф.359), «Одеське розшукове відділення» (Ф.386), «Одеський військово-окружний суд» (Ф.347), «Одеська судова палата» (Ф.348), «Прокурор Одеської судової палати» (Ф.419), «Управління Херсонських військових поселень, м. Єлисаветград» (Ф.1316).

Неабияку цінність у контексті нашої проблематики становлять окремі документи фондів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського «Одеське товариство історії та старожитностей» (Ф. V), «Архів ВУАН» (Ф. X), «Архів Синоду» (Ф. XIII), «Кабінет єврейської культури» (Ф. 190), «Новицький Я. П.» (Ф. 202).

Насамкінець огляду джерел з історії урбанізаційних процесів Південної України варто наголосити, що широта урбаністичної проблематики, стан розвитку діловодства, досягнення видавничої справи другої половини XIX – початку XX ст., добра, порівняно з попередніми історичними періодами, збереженість архівних фондів та ціла низка інших чинників зумовили існування потенційної джерельної бази, актуалізувати яку в повному обсязі одному дослідникові чи навіть інституції не уявляється можливим. Адже лише виявлені та опубліковані нами спільно з І.І. Лиманом матеріали з історії тільки одного міського навчального закладу регіону – Бердянської чоловічої гімназії – склали двотомник обсягом 134 умовних друкованих аркушів [1; 2]. (ще два томи цього археографічного видання, в яких простежується історія Бердянського навчального закладу 1920-1953 рр. і вміщується ряд документів з історії гімназії останньої третини XIX – початку XX ст., мають обсяг 140 умовних друкованих аркушів [3; 4]).

Джерела та література

1. Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / Упорядники: В.М. Константінова, І.І. Лиман. – К. : Освіта України, 2006. – 528 с. – (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I).
2. Бердянська чоловіча гімназія (1901-1919 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова. – К. : Освіта України, 2007. – 631 с. – (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том II).
3. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920-1935 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова. – К. : Освіта України, 2008. – 569 с. – (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том III).
4. Бердянський інститут соціального виховання. Педагогічний інститут. Учительський інститут (1932-1953 роки) / Упорядники: В.М. Константінова, І.І. Лиман. – К. : Освіта України, 2009. – 782 с. – (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том IV).

Константинова В. Н. Неопубликованные источники по истории урбанизации юга Украины второй половины XIX – начала XX вв.

В статье рассматриваются неопубликованные источники с обращением внимания на характер их представительства в архивных, музейных собраниях и рукописных фондах библиотек.

Ключевые слова: исторический источник, урбанизация, город, Южная Украина.

Konstantinova V. M. Unpublished sources from the history of urbanization of the South of Ukraine of the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century

The unpublished sources are considered in the article with the taking notice of the nature of their representation in archival, museum collections and manuscript library funds.

Keywords: historical source, urbanization, city, Southern Ukraine.